

Lietuvos istorijos mokslo ir studijų transformacija 1988–1990 metais pagal institucijų posėdžių protokolus

VALDAS SELENIS

Lietuvos edukologijos universitetas, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

El. paštas valdas.selenis@leu.lt

Straipsnyje aptariama Lietuvos istorijos mokslo transformacija vaduojantis iš ideologinių klišių, primestos dirbtinės marksistinės metodologijos „lūžio“ – Sąjūdžio ir Atgimimo 1988–1990 m. – laikotarpiu. Į šią transformaciją žvelgiama iš akademi-
nių institucijų „vidaus“ – tyrimui panaudoti Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto, Lietuvos istorijos instituto mokslinių tarybų ir Partijos istorijos instituto bei Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvos istorijos katedros posėdžių protokolai.

Raktažodžiai: istorijos mokslas, Sąjūdis, Atgimimas, istorikai, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Lietuvos istorijos institutas, Partijos istorijos institutas, Vilniaus pedagoginio instituto Lietuvos istorijos katedra, posėdžių protokolai

IVADAS

Atgimimo, arba Sąjūdžio laikotarpis 1988–1990 m. yra vienas iš reikšmingiausių „lūžio“ momentų Lietuvos istorijoje. Keičiantis santvarkoms, atsilaisvinant ideologiniams „varžtams“ turėjo keistis ir istorijos mokslas – atėjo apsisvalymo nuo privalomų „marksistinių“ standartų metas. Šias problemas po truputį pradėjo liesti tuos laikus gerai prisimenantys istorikai. Alfonsas Eidintas konstatuoja, kad 1988 metai iš esmės sunaikino visuotinai kritikuojamą sovietinę istoriją ir pradėjo naujos istorijos rašymą, tačiau šokti į diskusijų verpetą visam istorikų klanui tam tikra prasme trukdė ir grynai dėl atsargumo „įkalti profesiniai ribotumai“ – t. y. „neišeiti“ už savo tyrinėjamos tematikos ribų, turėti didelį įdirbį ir užsikariautą autoritetą toje srityje [2, 36]. Ideologiniai primesto istorijos tyrimo metodai ne vienam apkartino gyvenimą, ir tie atsiminimai gana slogūs ir sunkūs: „Ne vieną stabdo gal ir tai, jog šiandien bandyti nagrinėti 1987–1990 metų istorijos mokslo situaciją atrodo ir per anksti esant daryti, – dar nedidelė laiko distancija skiria mus nuo tų ypatingos svarbos visai tautai ir valstybei įvykių <...>“ [2, 9–10].

Kita vertus, yra pavojus, kad apie lemtingus istorijos įvykius bus pradėta kalbėti per vėlai – daug kas greitai užsimiršta ir dingsta. Mokslo institucijose tuo metu dirbo pusketvirto šimto istorikų [31]. Savotišku politinio persitvarkymo ir tautinio atgimimo idėjų židiniu pirmiausia buvo tapęs Pusulaidininkų fizikos institutas, kurio dauguma darbuotojų aktyviai

prsidėjo prie Sąjūdžio įkūrimo. Istorijos institutą (toliau – II) pertvarkos idėjos pasiekė vėliau, *perestroikai* priartėjus prie Lietuvos, istorija tapo pačia aktualiausia ir jautriausia viešo gyvenimo sritimi. Česlovo Laurinavičiaus ir Vlado Sirutavičiaus nuomone, 1987 m. V. Merkio ir A. Eidinto tandemas reprezentavo tuometės Lietuvos visuomenės mini modelį, paradoksaliai jungiantį ir nepriklausomos, ir sovietinės Lietuvos paveldą. Tačiau tas sujungimas buvo mechaninis. V. Merkys su A. Eidintu daug prisidėjo prie to, kad Lietuvos viešajame diskurse 1918–1920 m. ir 1939–1940 m. įvykiai būtų pamažu, bet kryptingai pradėti vertinti objektyviai ir kad istorinis vertinimas atitiktų Lietuvos nacionalinius interesus [8].

Kai kurie istorikai tapo aktyviais Sąjūdžio dalyviais. 1988 m. rugsėjo 15 d. dalyvaujant Vilniaus Sąjūdžio rėmimo grupių atstovams, buvo išrinkta pirmoji Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Vilniaus Taryba ir aktyvas. Nariais tapo istorikai Artūras Andriešaitis, Alfonsas Būčys, Alfredas Bumblauskas, Gediminas Rudis, Liudas Truska [37].

Apie istoriją ir istorikus tuo lūžio laikotarpiu pirmasis rašė Alfredas Erichas Sennas [38], kuris tų metų vasarą ir rudenį lankėsi Lietuvoje kaip Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto svečias, vėliau – Č. Laurinavičius [8], L. Truska [39], A. Eidintas [2] ir Vilius Ivanauskas [7]. Pastarojo parašyta kolektyvinės monografijos apie Sąjūdį dalis yra artimiausia šio straipsnio temai. V. Ivanauskas, apklausęs tuometinėse akademinėse institucijose dirbusius istorikus, išskyrė II dirbusius istorikus Juozą Jurginį, Antaną Tylą, G. Rudį, Vytautą Žalį, A. Eidintą, Ingę Lukšaitę, Zigmantą Kiaupą, Edvardą Gudavičių, Mečislovą Jučą, V. Merkį, etnologus Angelę Vyšniauskaitę ir Vacį Milių, archeologę Rimutę Rimantienę ir savo straipsnį apibendrino teigdamas, kad dalis Sąjūdžio iškeltų istorikų brendo ir savo nuostatas kūrė išgyvendami ilgalaikę trintį su sistema, kitiems kritiškumas buvo *perestroikos* laikų atradimas, tretį atsiskleidė kaip laviruojantys mokslininkai [7, 143, 146, 148].

Straipsnio tikslas – išryškinti, kokias transformacijas fiksavo aptariamojo laikotarpio istorijos akademinės institucijos, ir palyginti situaciją atskirose institucijose. Šiam tikslui pasiekti panaudoti oficialūs šaltiniai – mokslo ir studijų institucijų (universiteto, institutų) tarybų posėdžių protokolai ir kai kurie skelbti atsiminimai [3]. Jie leidžia palyginti, kaip istorijos mokslo transformaciją vertino tuo metu tose institucijose dirbę istorikai. Posėdžių protokolai yra oficialūs dokumentai, todėl į juos patekdavo tik nuotrupos „užkulisinės“ informacijos, tačiau tai – savotiška mokslo institucijų veiklos kronika, kurioje atsispindėjo tuometinės aktualijos ir visuomenės spaudimas, reikalavimas istorikams keisti tyrimų programą. Tai – lyg formali momentinė „nuotrauka“.

VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJOS FAKULTETAS

Vilniaus universiteto Istorijos fakultete (toliau – VU IF) 1988 m. rudenį prasidėjo permainos. Profesorius Mečislovas Jučas fakulteto Tarybos posėdyje pažymėjo, kad Lietuvos istorijai tebuvo skirtas tik minimalus valandų skaičius: „prieš porą metų aš skaičiau Lietuvos TSR istorijos feodalizmo laikotarpį žymiai daugiau, t. y. tam buvo skirtas didesnis valandų skaičius negu dabar. Paskaitų požiūriu Lietuvos TSR istorija yra privesta iki minimumo, o tuo tarpu TSRS istorijos feodalizmo kursui skirta dvigubai daugiau valandų“ [44]. Netrukus ši problema bus išspręsta.

Kitas fakulteto profesorius Robertas Žiugžda informavo Tarybą apie konferenciją, skirtą „baltoms dėmėms“ visuotinėje istorijoje: „Konferencijoje buvo akcentuota, jog reikia pertvarkyti visuotinės istorijos dėstymą. Reikia paskaitose paliesti tokius klausimus, kurie buvo beveik neliečiami – tai demografija, šeima, asmenybė. Dėstymas neturi būti toks dogmatiškas. Tarybinėje historiografijoje buvo iš viso užbraukta užsienio sovietologija. Dabar

reiktų skirstyti istoriografiją į marksistinę ir nemarksistinę, nevadinant jos buržuazine“ [42]. Tarybos pirmininkas docentas Vytautas Lesčius atkreipė dėmesį į sudėtingą permainų laikotarpį: „Nelengva apžvelgti praėjusį laikotarpį, nes ką dirbome tuomet dabar gali pasirodyti netinkama. Gyvename audringu laikotarpiu, todėl kiekviena diena atneša ką nors nauja. <...> Mokymo procesas ir jo organizavimas vis labiau tampa sudėtingas. Prasidėjus persitvarkymui nelabai aišku ką daryti – buvo tik bendro pobūdžio nurodymai – mokslo tiriamojo darbo srityje, mokymo, praktikų ir pan.“ [45].

Visuotinės istorijos katedra prašė vietoje 1988 mokslo metų 8-ame semestre numatyto specialaus kurso „TSRS žemės ūkio socialistinis pertvarkymas ir pagrindiniai jo vystymosi bruožai iki Didžiojo Tėvynės karo“ leisti skaityti naują specialų Algirdo Jakubčionio kursą „Tarybų Sąjunga ir Europa 1922–1932 m.“ [32].

Pertvarka palietė ir universiteto struktūrą. Jungtiniame VU istorijos katedrų posėdyje nuspręsta parengti archeologijos ir etnografijos katedros atkūrimo projektą. Aleksejaus Luchtano nuomone, „etnografijos ir archeologijos katedros nebuvimas yra dalykas nenormalus. Netgi Kemerovo ir Sverdlovsko pedagoginiai institutai turi tokias katedras. Minske yra netgi specialybė“ [40, 18–20]. Šis siūlymas buvo pateiktas Sąjūdžio rėmimo grupės narių. Sigitas Jegelevičius turėjo atskirą nuomonę VU restruktūrizacijos klausimu: „Netgi ir turint universitetui autonomiją, vargu ar tikslinga švaistytis katedromis, beatodairiškai jas likviduojant. Viena, likviduoti lengviau negu atkurti ar sukurti. Kita, kiekvienas universitetas didžiuojasi savo katedromis, jų skaičiumi, nes tai rodo (tam tikru mastu) mokymo proceso turinį bei užmojus“ [40, 18–20].

1988 m. lapkritį VU IF skelbimų lentoje buvo viešai paskelbtas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės tekstas, susijęs su minėta fakulteto restruktūrizacija [5]. Jis skelbė: „Istorikas turėtų remtis Romualdo Ozolo įvardintais ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio iškeltais dvasiniam gyvenimui principais – dora, protas ir valia. <...> Atradimas savęs Didžiojoje istorijoje [gamtos ir žmonių visuomenės istorijoje] mums konkrečiai dabar negali reikštis niekaip kitaip kaip per tautos istoriją. Tai kelia uždavinį ne tik grąžinti tautai jos istoriją, bet ir surasti Lietuvą pasaulio istorijoje, mokytis „lietuviškai“ žiūrėti į pasaulio istoriją, nepaverčiant savęs „pasaulio bamba“ ar nepilnavertiškumo komplekso kamuojama tauta. <...> Administracinė komandinė sistema apsprendė autoritarinį, nekritišką ir dogmatinį mąstymą, o tai išgujo savarankiškumą, atsakomybę ir drąsą iš visuomenės sąmonės ir konkrečiai iš istorijos mokslo. Nepakankamas visuomenės istorinės sąmonės, tautos savimonės lygis, scientizmo ir technokratizmo vyravimas kultūroje apsprendė istorijos mokslo didžiausias bėdas – dogmatizmą ir empirizmo dominavimą, nepakankamą dėmesį istoriosofijai bei teoriniam istorijos mokslo lygmeniui. <...> Stalininė specialisto kaip sraigtelio koncepcija, akcentuojanti ne kvalifikaciją, o politinį lojalumą, vedė prie istoriko profesionalizmą ugdančių disciplinų suniveliavimo. <...> TSRS tautų istorija, išgalint maskvocentriniam požiūriui, virto Rusų valstybės istorija, o tai savaime pavertė Lietuvos istoriją tik priedėliu prie TSRS istorijos <...>. Atsisakyti TSRS kaip Rusijos istorijos kurso, užleisti šio kurso užimamą vietą mokymo procese Lietuvos kaip Tėvynės istorijai. <...> Likviduoti dabartinį Istorijos fakultetą, įkuriant atskirus fakultetus pagal specialybes. Pereinamajame etape specialistų ruošimo aukščiausiais organais tampa katedros arba specialybių metodinės tarybos. <...> Sukurti Archeologijos, etnografijos ir pagalbinių istorijos disciplinų katedrą. Nota bene: visus pasiūlymus galima įgyvendinti tik universitetui turint autonomiją, kurios ryžtingai ir siekiama.“

III, IV ir V kursų studentai TSRS istorijos katedros vedėjui įteikė pareiškimą dėl docentės Reginos Krutulytės, kurios paskaitose „pateikiama medžiaga beveik sutampa su

susikompromitavusiu TSKP istorijos kursu“. Nenorėdami eiti į kompromisus su sąžine bei tapti „stagnaciniais“ istorikais jie pareikalavo ją pakeisti. Pasirašė Mindaugas Pocius, Eligijus Raila, Arvydas Anušauskas ir daugelis kitų studentų [44]. 1989 m. vasario mėn. profesorius Raimundas Pavilionis IF Tarybos posėdyje pareiškė, kad: „TSKP istorijos katedra bus kaip Politinės istorijos katedra. <...> Reikės keisti katedrų politines orientacijas: darbo formas, mokymo programas“ [46].

Pasiūlymai studijų programai gerinti buvo teikiami iki pat 1989 m. pavasario semestro pabaigos. Profesorius M. Jučas IF Tarybai pranešė: „Komisija, susidedanti iš doc. S. Jegelevičiaus, prof. M. Michelberto, prof. M. Jučo, d. L. Janulevičiaus, rengė naują mokymo planą. Kadangi kuriame tautinę mokyklą, visi norime sustiprinti Lietuvos TSR istorijos dėstymą, todėl įvesime naujus kursus. <...> Vietoje ateizmo – krikščionybės istoriją Lietuvoje, nuo 9 semestro įvedame Lietuvos kultūros istorijos kursą, Lietuvos istorijos istoriografijos kursą skaitysime visoms specializacijoms. Nauji kursai: pagalbinės istorijos disciplinos – numizmatika, heraldika, diplomatika – tai sudėtiniai Lietuvos istorijos dalykai. Taip pat bus skaitomas Lietuvos istorinės geografijos kursas, įvedamas konstitucinės teisės pagrindų kursas“ [47].

IF Komisija (Alfonsas Bacys, S. Jegelevičius, Mykolas Michelbertas, A. Luchtanas, A. Bumblauskas, R. Žiugžda) 1989 m. jungtiniame katedrų posėdyje svarstė aukštosios mokyklos pertvarkymą tautinės mokyklos pagrindu. Nutarta įtraukti naujus kursus, išplėsti Lietuvos istorijos dėstymą, siūlyta panaikinti TSRS istorijos katedrą ir prijungti prie Visuotinės istorijos katedros, tačiau Komisija su šiuo pasiūlymu nesutiko. Katedra palikta, tik sumažinti krūviai. Įtrauktas Istorijos filosofijos kursas, anot A. Bumblausko, siekiant „įveikti empirizmą“. Siūlyta atsisakyti Azijos ir Afrikos istorijos, nes, anot to paties A. Bumblausko: „Istorijos savimonės požiūriu reikėtų dėstyti istoriją per Lietuvos istoriją. Istorinio mąstymo požiūriu visuotinės istorijos nėra iš viso, yra tik atskirų šalių istorija“ [40, 62]. E. Gudavičius posėdyje pažymėjo: „Siekiant išugdyti gerą istorijos specialistą, mokymo procese reikėtų įtvirtinti sistemą – Lietuva – Europa – Pasaulis. <...> Europos, kaip regiono, istorija turėtų būti atspindėta per Lenkijos istoriją, kadangi Lietuva Europos užkampis“. Jis pasisakė už religijotyros kurso, susijusio su krikščionybės istorijos kursu, dėstymą. Bronius Dundulis replikavo, kad Azija – kultūros lopšys, todėl išbraukti Azijos ir Afrikos šalių istorijos iš mokymo proceso nepatartina [40, 63]. Pasiūlė įtraukti Prūsijos ir Mažosios Lietuvos istorijos kursą [40, 64]. Antanas Kulakauskas teigė, kad TSRS istorijos kurso išvis neturėtų būti, o vietoje jos – Rusijos istorija. Tam paprieštaravo A. Jakubčionis: jo nuomone, persitvarkymo sąlygomis turi ypač išaugti TSRS istorijos kurso reikšmė [40, 65].

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Lietuvos TSR mokslų akademijos (toliau – MA) Prezidiumo 1987 m. gruodžio 7 d. nutarimu einančiu II direktoriaus pareigas paskirtas Ekonomikos instituto Liaudies ūkio ir ekonominės minties istorijos skyriaus vedėjas Vytautas Merkys. Tų pačių metų gruodžio 30 d. jis išrinktas LTSR MA nariu korespondentu. LTSR MA Visuotinio susirinkimo ataskaitinė sesija 1988 m. vasario 24 d. patvirtino V. Merkį MA II direktoriumi [10]. II direktoriaus pavaduotoju moksliniam darbui nuo 1987 m. lapkričio 16 d. paskirtas Kapitalizmo istorijos skyriaus vedėjas A. Eidintas. Lietuvos TSR MA Prezidiumo 1987 m. birželio 15 d. nutarimu Lietuvos TSR MA archyvas reorganizuotas į Lietuvos TSR centrinę mokslinį archyvą prie Istorijos instituto (skyriaus teisėmis).

1987 m. pabaigoje II dirbo 72 mokslo darbuotojai (Feodalizmo, Kapitalizmo, Socialistinės visuomenės istorijos skyriuose – 38, Mokslo ir technikos istorijos Lietuvoje

skyriuje – 7, Archeologijos – 16, Etnografijos skyriuje – 11), iš jų 1 akademikas, 3 nariai korespondentai, iš viso 10 mokslų daktarų ir 33 mokslų kandidatai. Kandidatines disertacijas rengė 5 disertantai [10].

Anot A. E. Senno, 1988 m. kolektyvinės žmonių sąmonės sargai, sovietinės Lietuvos istorikai, pateko į keblią situaciją. Lietuvoje oficialiąja istorija nepasitikėta kur kas daugiau negu Maskvoje. Istorikai ne tik turėjo atsiliiepti į kritiką iš viršaus, bet taip pat sužinojo, kad ir skaitytojai jais netikėjo [38, 4]. 1988 m. vasarą ir rudenį istorija buvo ne tik praeities įvykių aprašymas, bet ir susirūpinimas tautos praeitimi bei ateitimi. Buvo keliami tautos kultūros, tradicijų ir net fizinės aplinkos išsaugojimo klausimai [38, 7]. Devintojo dešimtmečio pabaigoje tie žmonės, dabar turėdami per penkiasdešimt metų ir gerai įsitaisę kaip kitų profesijų atstovai, be abejonės, atsiminė jaunystėje skaitę Šapoką. Šiuo metu jie neigiamai traktavo tuos žmones, kurie sovietinėje sistemoje pasirinko profesionalo istoriko profesiją [38, 17]. Nors J. Jurginis išskyrė MA II *Lietuvos TSR istoriją*, kurios pirmas tomas išleistas 1985 m., daugumai lietuvių Šapokos istorija buvo „tikroji Lietuvos istorija“ (1988 m. dažnas apibūdinimas). Menininkai ir rašytojai šiuo metu jautėsi kur kas laisviau rinkdamiesi diskusijų temas, o istorikai pasiliko dalimi komandinės-administracinės sistemos, kuri iš viršaus pateikdavo savo reikalavimus ir atlygindavo už padarytą darbą [38, 18]. Partijos istorijos institutas (toliau – PII), „partinio“ konservatyvaus požiūrio branduolys, II bandė pastūmėti Lietuvos istoriją reformos link. II (Sąjūdžio pradžioje pakeitęs pavadinimą į Lietuvos istorijos institutą) turėjo teisę paskelbti planinius darbus – deja, tai buvo tik viena kita knyga per metus, išleista „Mokslo“ ar „Minties“ leidyklos. Apskritai visos leidyklos buvo kontroliuojamos, deficito laikais trūko popieriaus, leidžiama mažai [2, 28]. A. Eidintas su V. Merkiu įtikinėjo LKP CK sekretorių ideologijai Lionginą Šepetį, kad būtinai reikia išleisti „Lietuvos istoriografijos“ serijoje A. Šapokos redaguotą „Lietuvos istoriją“ – nieko blogo ten nėra, istorijos žinių poreikis didelis, žmonės esamais vadovėliais ir darbais nepatenkinti. L. Šepetys sutiko, kad gal ir būtų tokia išeitis [2, 34]. V. Merkys 1988 m. vasario 4 d. II Mokslinės tarybos posėdyje informavo, kad leidykla „Mintis“ nuo 1990 m. pradės kas dvejus metus leisti *Lietuvos Metrikos* tomus po 40 a. l. Leidykla taip pat siūlo leisti senųjų istorikų darbus. Tai prisidėtų prie istorijos žinių plėtojimo [12].

Anot A. E. Senno, istorikai jautė spaudimą iš visų pusių. Svarstant „baltas dėmes“ istorijoje valdžia teisinosi, kad istorikai rūpinosi savo reikalais. Dalis visuomenės pradėjo atvirai sakyti, kad istorikais niekuomet netikėję, nors buvo išimčių, pvz., II darbuotoja Regina Žepkaitė, atsargi ir vengusi stereotipų [38, 31]. Pati R. Žepkaitė atsiminimuose pabrėžė, kad tuo metu niekas nenorėjo suprasti, koks pavojingas Sovietų Sąjungoje buvo istoriko objektyvumas [49, 78].

Iniciatyvos atėidavo ir iš visuomenės. A. E. Sennas mini apsuksius kooperatininkus iš leidėjų įmonės Kaune, kurie pasisiūlė II išleisti ką nors iš Lietuvos istorijos, greitai ir be jokios cenzūros, prizažėdė net sumokėti honorarą autoriui, tačiau istorikai neturėjo ką pateikti. Itin didelis atotrūkis tarp rašymo ir išleidimo išryškėjo tada, kai viena gamykla Vilniuje paskelbė skirsianti 1 000 rb premiją autoriui už geriausią naują Lietuvos istorijos veikalą. Istorikai apskritai nebuvo pratę sparčiai dirbti. Tuo metu spaudai rengiami veikalai buvo skubiai taisomi, kad atitiktų laiko reikalavimus [38, 90–91].

1988 m. gegužės 31 ir birželio 1 d., atsiliiepdamas į visuomenės reikalavimą, II surengė respublikos istorikų suvažiavimą. Nors organizatoriai kovo mėnesį išsiuntė 300 kvietimų istorikams, atsiliepė tik 24 [38, 31]. Henrikas Šadžius II direktijos posėdyje pažymėjo: „Toliau vyksta demokratizavimo procesas. Istorikai atsidūrė nelengvoje padėtyje.

Į kiekvieną klausimą reikia žvelgti naujai. Siūlyčiau „Lietuvos TSR Istorijos“ II tomo išleidimą metams atidėti. Reikėtų daugiau pasisakyti spaudoje visuomenę jaudinančiais klausimais“ [22]. Nutarta atidėti veikalo leidybą 1989 metams, daugiau skelbtis spaudoje, realiau atskleisti istorinius faktus.

1988 m. lapkričio mėn. pabaigoje II Kapitalizmo istorijos skyrius Zitą Medišauskienę ir Jūratę Marcinkevičienę rekomendavo registruoti pokariu žuvusius asmenis. Nutarta pakeisti jaunųjų istorikų premijos vardą, įvardijant ją Igno Jonyno premija (vietoje buvusios J. Žiugždos) [11].

Kai kurie istorikai ne iškart suprato pertvarkos esmę. Solomono Atamuko monografijos rankraščio „Lietuvos TSR kadruų ugdymas 1940–1960 m. Istorinė apybraiža“ svarstymas II Socialistinės visuomenės skyriuje užstrigo. Skyriaus vadovas H. Šadžius pažymėjo: „monografijos pratarmė nevykusi, neatsako iš dabarties pozicijų į iškeltą klausimą <...> Ar galima remtis P. Cvirkos žodžiais apibūdinant buržuazinės Lietuvos politiką? Prieš keletą metų monografiją būtų galima buvę spausdinti tokią, kokia ji dabar yra, bet dabar ją reikia pertvarkyti“ [13]. Be to, S. Atamukas siūlė į 1991 m. redakcinį planą įtraukti „Antikomunistinių Vakarų mokslo centrų koncepcijų kritiką“ [14]. Svarstant „Tarybų Lietuvos enciklopedijos“ vardyną, S. Atamukas teigė: „vardyne neradau daugelio nusipelnusių revoliuciniam judėjimui žmonių. Personalijas dar reikėtų peržiūrėti“ [15].

1988 m. birželį vyko straipsnių rinkinio „Lietuvos TSR Visuomeninės organizacijos 1961–1985 metais“ rankraščio aptarimas. B. Puzinavičius pažymėjo, kad jame visai nėra medžiagos apie paminklų nykimo (be naikinimo) faktus, o juk pastaruoju metu tokios informacijos galima rasti kiekviename laikraštyje [16].

1988 m. rugsėjo mėn. pabaigoje V. Merkys pranešė, kad Socialistinės visuomenės istorijos skyriuje bus tiriama nauja tema „Migraciniai ir demografiniai procesai Lietuvoje“ ir kad tą temą tiriant nuo 1939 iki 1959 m. bus galima nušviesti daug procesų: stalininę kolektyvizaciją, deportacijas, repatriaciją ir kt. [17]. Vėlesniame lapkričio mėnesį vykusiam itin vaizdžiai permainas išreiškusiame skyriaus posėdyje Kęstutis Strumskis pareiškė: „persitvarkymas mums iškėlė daug naujų problemų. Jas dabar gana sunku aprėpti. Nacionalinių santykių problema buvo nusistovėjusi ir reali, bet dabar reikia ją iš naujo peržiūrėti <...> Dar daug senųjų istorikų iki šiol tebesilaiko senųjų koncepcijų, neturi pilietinės drąsos pripažinti savo klaidas. Manau, kad kiekvienam dabar reikia rimtai viską permąstyti ir pripažinti klaidas“ [18]. Nastazija Kairiūkštytė jam antrino: „vertinant mūsų atliktus darbus, daugelis yra nepatenkinti. Mes buvome priversti rašyti taip, o ne kitaip. Neturėjome galimybės diskutuoti dėl daugelio negatyvių reiškinių. Reikia pasiekti, kad istorija būtų visuomenės, o ne partijos istorija“. Algimantas Garliauskas manė, kad reikėtų pradėti tirti inteligentiją. Jonas Rekešius pažymėjo, kad: „norint šiandien būti istoriku, reikia iš esmės keistis pačiam. Reikia tapti piliečiu. Aš asmeniškai noriu tyrinėti 1940–1941 m. rezistenciją“. Eugenijus Grunskis jam pritarė ir taip pat išreiškė norą tirti rezistencijos temą. Kitame posėdyje jis pasiūlė savo temą: „Paspripiešinimas stalininiam režimui Lietuvoje: 1944 m. liepa – 1945 m. gegužė“ [19]. Vienintelė skyriaus darbuotoja Stasė Overaitė išreiškė jau nueinančią praeitiną poziciją: „reikia mums visiems vėl mokytis marksistinės metodologijos. Reikia labai rimtai įvaldyti dialektiką“. H. Šadžius konstatavo, kad skyriui reikėjo tokio apsikeitimo nuomonėmis. Jis reagavo ir į II Sąjūdžio iniciatyvinės grupės kvietimą siūlyti naujas temas: „Persitvarkyti reikia ne tik socializmo skyriui. Kiti skyriai taip pat turi labai daug problemų, „baltų dėmių“. Jas reikia tirti. Skaudu žiūrėti į darbuotojų pasyvumą. Neišnaudojamos visos galimybės. Reikia kiekvienam rašyti į spaudą <...>“ [20].

1989 m. vasario mėn. pabaigoje buvo išrinkta II Mokslinė taryba (V. Merkys, A. Eidintas, V. Milius), įsteigtas Archeografijos skyrius, kuris užsiėmė šaltiniotyra, o pirmiausia – Lietuvos *Metrikos* knygų rengimu [24]. Bronius Vaitkevičius supažindino Mokslinės tarybos narius su Lietuvos TSR istorijos rengiamo II tomo būkle: „<...> smarkiai keičiantis kai kurioms koncepcijoms bei kriterijams, vertinant atskirus Lietuvos istorijos laikotarpius, reikia naujų tyrinėjimų, taip pat panaudoti naują medžiagą, kurios pastaruoju metu nemažai pasirodė ar diskusijų metu išryškėjo. Keistina chronologija <...> Taip pat įtraukti du naujus skyrius: Lietuvos Respublikos susidarymas 1917–1920 m. ir Lietuvių emigracija. Jų autoriais siūlytų R. Žepkaitę ir A. Eidintą <...> išryškinti Lietuvos Respublikos pasiekimus, ypač kultūros sferoje, nušviesti 1939–1940 m. slaptųjų protokolų esmę. Tikisi, kad tarybinė vyriausybė pareišk šiuo klausimu savo oficialią nuomonę, o jeigu ne, tai redakcija išdėstys savąją“ [25].

1989 m. II Mokslinės tarybos posėdyje nutarta vadovėlius vadinti „Lietuvos istorijos“ vadovėliais [26]. Taryba svarstė labiausiai ideologizuoto Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus, iš kurio išėjo nemažai žmonių, likimą. Leonas Mulevičius siūlė pakeisti pavadinimą į Naujausių laikų Lietuvos istorijos skyrių, Albinas Visockis – pavadinti „LTSR ar Naujųjų laikų istorijos skyriumi“. H. Šadžius pabrėžė, kad sunkiai vyksta skyriaus „asmeninė pertvarka“, ketinama imtis kolektyvizacijos, migracijos temų [27].

II Mokslo ir technikos istorijos skyriuje iškilo kita problema. Algirdas Tupčiauskas II direktorijai parašė skundą dėl Algimanto Liekio vadovavimo skyriui metodų, kadangi svarbiausias skyriaus trejų metų darbas – Lietuvos mokslų akademijos istorija – „virto visų bendradarbių darbų kompiliacija“, kurią skyriaus vedėjas jau teikė recenzuoti kitoms institucijoms [1]. Šią situaciją minėjo savo atsiminimuose ir tuometinis II direktorius V. Merkys, pažymėdamas, kad A. Liekis tekstą mėgino taisyti, bet „kuproto ir karsto lenta neištiesins“ [30, 317].

1989 m. jau pasirodė vertingų mokslinių darbų ir disertacijų, atitinkančių naują politinę padėtį ir visuomenės poreikius. Tokia buvo V. Žalio disertacija „Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1939–1940 metais“, labai gerai įvertinta ir II recenzentų [23], ir kolektyvinio oponento, Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto (toliau VPI) Lietuvos istorijos katedros, atsiliepime, kuriame pažymima, kad „Lietuvos istorijos mokslas susilaukė labai reikšmingo tyrinėjimo <...> Suprantama, kad tokio analitinio tyrinėjimo atsiradimas buvo galimas tik šiuo metu vykstančio šalies demokratizavimo sąlygomis, kada istorijos mokslas įgauna savo tikrą mokslininkų statusą, kuomet istorinė tiesa tampa visos visuomenės, o ne atskirų privilegijuotų grupių monopolium <...> disertantas mokslinės analizės metodo pagalba kritiškai vertina ne tik užsienio, bet ir tarybinių istorikų darbus, nes kai kurių „tiesos“ ilgus metus buvo įsitvirtinusios istoriografijoje kaip nepažeidžiamas etalonas <...>“ [9]. V. Žalys vieną to laikotarpio savo straipsnį pradėjo taip: „Persitvarkymo ir visuomenės demokratizacijos procesas nepaliko nuošalyje ir istorikų. Nauja politinė situacija, pats gyvenimas ragina istorikus atsakyti asmenybės kulto laikais susiklosčiusios deformuotos, dogmatinės mąstysenos, nenukrypti nuo praeities vertinimo istorizmo principo, reikalaujančio istorinį procesą suvokti kaip visumą su visais jo prieštaravimais“ [48].

Elena Vaitiekienė atsisakė toliau dirbti prie Maskvoje rusų kalba leidžiamo dokumentų rinkinio apie SSRS tautų kultūros raidą, savo pareiškime redakcinei kolegijai Maskvoje pažymėdama, kad „medžiagos atranka tikslingai niveliuojama atskirų respublikų nacionalinė kultūra“ [21].

1987–1990 m. moksliniuose tęstiniuose istorikų leidiniuose kito straipsnių tematika. Antai Lietuvos istorijos metraštyje dar 1987 m. išspausdintas buvusio II direktoriaus

(1970–1987) B. Vaitkevičiaus straipsnis buvo skirtas „Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos“ 70-mečiui [41], o E. Gudavičiaus straipsnis pažymėjo jau kitą – Lietuvos krikšto jubiliejų [4].

Permainų metais kai kurie istorikai viešai visuomenei kalbėjo apie istorijos ir istorijos tyrimo problemas. 1988 m. gegužės 30 d. – birželio 2 d. konferencijoje (organizavo II, PII, VU IF) kasdien dalyvavo nuo 100 iki 200 žmonių [50]. Apie 1988 m. rugpjūčio 23 d. mitingą Vingio parke reporterė Jurga Ivanauskaitė rašė: „Su didžiausia atida buvo išklausti istorikai, kurių kalbose ne kartą nuskambėjo apsilvalymo ir atgailos žodžiai: „Stalinizmo neatsikratysime, kol nesuprasime, kad mokslas, taip pat ir istorija, kuriami laboratorijose ir sektoriuose, o ne suvažiavimuose ir partijos komitetuose“, – pareiškė G. Rudis“. „Istorikai turi atgailauti daugiau nei kas kitas“ – taip užbaigė L. Truska savo drąsią kalbą, kurioje Molotovo-Ribentropo paktą charakterizavo kaip ketvirtą Žečpospolitos padalijimą, vaizdžiai apibūdinęs jį „laidotuvių varpais Pabaltijo valstybių nepriklausomybei“ [6].

Laikinu istorijos mokslo problemų užpildymu A. Eidintas įvardijo skubotų straipsnių, net monografijų rašymą, taip pat 1989 m. pavasarį su Gediminu Rudžiu sudarytą straipsnių rinkinį „Naujas požiūris į Lietuvos istoriją“, kuris po kelių mėnesių jau buvo pasenęs [2, 43].

PARTIJOS ISTORIJS INSTITUTAS

PII susitelkė ties „socializmo istorija“ Lietuvoje. Kai partijos lyderiams reikėdavo istorinės dokumentacijos ar pateisinimų, arba tik medžiagos prakalbai, institutas buvo pirma įstaiga, į kurią jie kreipdavosi. Į instituto biblioteką keliaudavo visi nauji spaudiniai iš Vakarų, ir buvo kalbama, kad kai kurie instituto darbuotojai buvo surinkę puikias asmenines bibliotekas [38, 18]. 1988 m. birželio 21 d. instituto keturiasdešimties metų jubiliejaus proga direktorė Vanda Kašauskienė pranešime pažymėjo, kad istorikų vienpusiška orientacija turėjo neigiamos įtakos partijos istorijos mokslo raidai [38, 19]. Ji pareiškė, kad: „Šiandien laikmetis iš istorikų reikalauja didelės atsakomybės, principingumo, savo vaidmens persitvarkymo sąlygomis supratimo, sugebėjimo matyti įvairias, kartais viena kitai prieštaraujančias tendencijas, reiškinius, operatyviai reaguoti į praktikos reikalavimus, toliau tirti aktualias istorijos mokslo problemas“ [35].

PII ataskaitoje už 1989 metus pripažinta, kad instituto veiklai įtaką padarė rinkimų į SSRS liaudies deputatus kampanija, savarankiškos LKP susikūrimas, demokratizacijos procesas, be to, leidykla „Mintis“ perėjo į ūkiskaitą ir atsisakė leisti nuostolingus PII leidinius. Pažymėta, kad „Liaudies istorinė atmintis visada paaštrėja lūžiniais jos gyvenimo momentais“, PII rengė įvairių medžiagą, atsakinėjo į daugkartines mokslinių institucijų, laikraščių ir žurnalų redakcijų užklausas, darbuotojai skaitė pranešimus ir paskaitas konferencijose, aktyviai dalyvavo „apskrituose staluose“, radijo ir televizijos laidose [34, 4–5]. Ričardas Čepas parengė publikaciją apie mokytojus, deportuotus iš Lietuvos vokiečių okupacijos išvakarėse [34, 15]. 1989 m. PII biblioteka tęsė fondų komplektavimą, darė fondų ekspertizę, atrinkinėjo leidinius perkėlimui iš specialių fondų į viešo naudojimo fondus. Biblioteką sudarė bendras fondas (64. 343 bibliotekinių vienetų), JAV lietuvių leidinių fondas (4. 074 vnt.), retų spaudinių fondas, tarnybinio naudojimo literatūra (236 vnt.), lituanistinis fondas (1988 m. sudarytas iš specialių fondų – nuo 8. 767 iki 10. 914 vnt. 1990 m.). Specialūs fondai buvo du: pirmasis skirtas 1917–1944 m. literatūrai, antrasis – lietuvių emigrantų literatūrai. 21 egzempliorius knygų perduotas kitoms bibliotekoms, t. y. 15 tomų Bostone leistos *Lietuvių enciklopedijos* perduota MA II bibliotekai, du tomai – Lietuvos SSR Istorijos ir etnografijos muziejui [34, 20–22]. 1989 m.

vasario mėn. ne pirmą kartą iškilo klausimas dėl dingusių archyvinių bylų. PII direktijos posėdyje Jonas Čaplikas informavo apie sklindančias kalbas, kad „archyvas plačiai atidarė duris Sąjūdžio nariams ir išduodama medžiaga, kurios negalima išduoti“ [33]. Prieš metus, 1988 m. vasario 22 d., PII direktijos posėdyje buvo svarstomas klausimas dėl 99 partinių bylų dingimo ir dėl dokumentų apskaitos gerinimo. Informacija perduota Lietuvos KP Centro Komitetui, buvo parašytas laiškas, ant kurio Lietuvos KP CK sekretorius L. Šepetyš uždėjo rezoliuciją, kad šį klausimą būtina apsvaistinti kolektyve, nubausti, užkirsti kelią analogiškiems reiškiniai institute [36]. Posėdyje prieita nuomonė, kad šios bylos galėjo dingti per ilgesnį laiką, nes revizija nedaryta 40 metų.

1989 m. PII organizuotos „apvalių stalų“ diskusijos: birželio 2 d. tema „Lietuvos TSR piliečių deportacijų 1941 m. birželio 14–17 d. priežastys ir pasekmės“, diskusiją vedė V. Kašauskienė, dalyvavo Centrinio valstybės archyvo direktorė A. Burauskaitė, Česlovas Bauža, Konstantinas Surblys, J. Čaplikas, Gediminas Vaskėla, Jonas Bagušauskas; liepos 17 d. – „Molotovo-Ribentropo paktas ir tolesnis Lietuvos likimas“; rugsėjo 28 d. – „SSRS ir Lietuvos Respublikos bendradarbiavimo sutartis nuo 1939 m. spalio 10 m.“, pastarojoje, be PII darbuotojų, dalyvavo Regina Žepkaitė. Reportažus apie diskusijas rodė informacinė televizijos laida „Panorama“, aprašė *Vakarinės naujienos* [34, 28].

VILNIAUS PEDAGOGINIO INSTITUTO ISTORIJOS FAKULTETAS

1988 m. rudenį VPI Istorijos fakultete nutarta Lietuvos TSR Istorijos katedrą pervadinti Lietuvos istorijos katedra ir dėstyti Lietuvos istorijos kursą (nutarta siūlyti tokius kursus: Lietuvos archeologija (iki feodalinių santykių atsiradimo), Lietuvių etnografija, Lietuvos istorija (iki Liublino unijos), Pagalbiniai istorijos mokslai, Lietuvos istorija (nuo Liublino unijos iki padalijimų), Šaltiniotyra, Lietuvos istorija (nuo padalijimų iki 1861 m.), Istorijos dėstymo metodika, Lietuvos istorija (nuo 1861 iki 1918 m.), Lietuvos istorija (nuo 1918 iki 1940 m.), Lietuvos istorija (1940–1988), Lietuvos kultūros istorija, Lietuvos istoriografija); taip pat rekomenduoti rašyti kursinius darbus iš Lietuvos istorijos arba temą lituanizuojant [28]. Aldona Gaigalaitė atsimena, kad VPI dar gerokai iki Atgimimo buvo įtrauktas atskiras Lietuvos istoriografijos kursas, nors kai kurie absolventai vėliau ir teigė, kad iš Lietuvos istorijos likdavo tik „nugrauztas kaulas“ [3, 95].

1989 m. katedra kartu su kitais fakulteto dėstytojais bei istorikais turėjo pabaigti rengti rankraštį „Lietuvos istorijos paskaitos ne istorijos specialybės studentams“, tačiau šis darbas nebuvo iki galo atliktas. Dėl tuo metu besikeičiančios istorinės koncepcijos nebuvo panaudota svarbi archyvinė medžiaga. A. Gaigalaitė parašė skyrių „Lietuvos ekonominė būklė 1939–1940 metais“ Lietuvos TSR MA II 1989 m. parengtam planiniam darbui – knygai *Lietuva 1939–1940 metais*. Remdamasi to skyriaus medžiaga ji perskaitė pranešimą 1989 m. gegužės mėnesį Vilniuje įvykusioje Pabaltijo istorikų konferencijoje. Šią konferenciją tema „Pabaltijo valstybių vidaus ir užsienio politikos problemos Antrojo pasaulinio karo išvakarėse“ organizavo II.

VPI Lietuvos istorijos katedra recenzavo MA II ir VU Mokslinių tarybų pateiktas daktaro ir kandidato disertacijas (iš viso 4) [28]. 1989 m. vasario 9 d. VPI IF Lietuvos istorijos katedros kolektyvas pasiūlė „Šviesos“ leidyklos redaktoriui Stanislovui Petrauskui parengti naują mokyklinės Lietuvos istorijos chrestomatijos leidimą. Pažymėta, kad „Tautinės mokyklos šiauriniai uždaviniai reikalauja iš esmės peržiūrėti anksčiau išleistąsias Lietuvos istorijos chrestomatijas, nes jos neatitinka šiaurinių istorijos mokslo reikalavimų“ [9].

IŠVADOS

Peržiūrėjus ir įvertinus 1988–1990 m. keturių mokslo ir studijų institucijų posėdžių protokolus, galima išskirti šias užfiksuotas veiklos sritis.

VU IF buvo atkreiptas dėmesys į per mažą valandų skaičių, skirtą Lietuvos istorijos dalykam, pertvarkytos studijų programos, pakeisti kursai, vykdyta fakulteto restruktūrizacija steigiant naujas katedras, organizuotos konferencijos istorijos „baltoms dėmėms“ aptarti, studentai teikė pareiškimus, siūlydami panaikinti susikompromitavusius ideologizuotus kursus.

II turėjo peržiūrėti leidybos planus ir mokslo programas, posėdžiuose svarstyta, kaip pertvarkyti istorijos tyrimus ir pradėti tirti naujas temas ir procesus: migracinius ir demografinius procesus, Lietuvos Respublikos susikūrimą ir jos diplomatiją, Molotovo-Ribentropo paktą, deportacijas, repatriaciją, stalininę kolektyvizaciją, rezistenciją ir kt. Pradėtos ginti pirmosios disertacijos šiomis temomis, istorikai atsakydavo dirbti bendruose projektuose su SSRS istorikais, jeigu juose buvo niveliuojama lietuvių tautos kultūra. Organizuotos konferencijos, II skyrių posėdžiuose raginama daugiau pasisakyti spaudoje, aktyvesnieji dalyvavo Sąjūdžio mitinguose, pasisakydavo aktualiais istorijos klausimais.

PII kaip labiausiai ideologizuota institucija taip pat turėjo reaguoti į vykstančias permainas, todėl organizuodavo „apskritų stalų“ diskusijas. Iki instituto panaikinimo jo archyve nustatyti tarnybinių bylų dingimo faktai.

VPI Lietuvos istorijos katedra recenzuodavo VU ir II mokslinių tarybų pateiktas disertacijas, pertvarkė studijų programą, teikė pasiūlymus Švietimo ministerijai dėl mokymo priemonių modernizavimo.

Gauta 2015 09 22
Priimta 2016 04 12

Literatūra ir šaltiniai

- [1] A. Tupčiausko raštas MA Istorijos instituto direkcijai, 1988 m. lapkričio 26 d. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. R-1016, ap. 1, b. 658, l. 42–43.
- [2] EIDINTAS, Alfonsas. *Istorija kaip politika. Įvykių raidos apžvalgos*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- [3] GAIGALAITĖ, Aldona. *Į save ir istoriją pažvelgus*. Vilnius: Vaga, 2002.
- [4] GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvos krikščionybės priėmimo politinė problema. *Lietuvos istorijos metraštis. 1987 metai*. Vilnius: LTSR MA Istorijos institutas, 1988, p. 14–22.
- [5] Istorijos specialistų ruošimo pertvarkymo projektas, siūlomas IF persitvarkymo sąjūdžio iniciatyvinės grupės, priedas prie jungtinio katedrų posėdžio protokolo Nr. 5, 1988 m. lapkričio 16 d. *Vilniaus universiteto archyvas* (toliau – VUA), f. R-856, ap. 24, b. 835, l. 28–33.
- [6] IVANAUSKAITĖ, Jurga. Netektis – 1939, Atgimimas – 1988. *Sąjūdžio žinios*, Nr. 30, 1988 08 29, p. 1.
- [7] IVANAUSKAS, Vilius. Tinklaveika mokslininkų aplinkoje: tarp oficialių sovietmečio procesų ir alternatyvių požiūrių. *Sąjūdžio ištakų beiškant. Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 143–149.
- [8] LAURINAVIČIUS, Česlovas; SIRUTAVIČIUS, Vladas. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. T. XII, I d. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 43–44.
- [9] Lietuvos istorijos katedros siunčiami raštai Nr. 10 (lapai nenumeruoti). *Lietuvos edukologijos universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LEUB RS).
- [10] *Lietuvos istorijos metraštis. 1987 metai*. Vilnius: LTSR MA Istorijos institutas, 1988, p. 178.

- [11] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Kapitalizmo istorijos skyrius. Posėdžio protokolas Nr. 6, 1988 m. lapkričio 29 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 644, l. 13.
- [12] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Mokslinė taryba. Posėdžio protokolas Nr. 1, 1988 m. vasario 4 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 643, l. 4.
- [13] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 1, 1988 m. sausio 22 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 2–3.
- [14] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 2, 1988 m. kovo 24 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 8–9.
- [15] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 4, 1988 m. balandžio 8 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 2.
- [16] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 7, 1988 m. birželio 23 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 18–19.
- [17] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 9, 1988 m. rugsėjo 29 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 27–28.
- [18] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 10, 1988 m. lapkričio 5 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 29–31.
- [19] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 13, 1988 m. gruodžio 9 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 38.
- [20] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 11, 1988 m. lapkričio 28 d., *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 645, l. 34.
- [21] Lietuvos TSR MA Istorijos institutas. Socialistinės visuomenės istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 4, 1989 m. balandžio 14 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 661, l. 11–12.
- [22] Lietuvos TSR Mokslų Akademija. Istorijos institutas. Direkcija. Posėdžio protokolas Nr. 13, 1988 m. balandžio 2 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 632, l. 34.
- [23] Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Kapitalizmo istorijos skyriaus posėdžio protokolas Nr. 2, 1989 m. kovo 30 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 660, l. 3.
- [24] Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Mokslinės tarybos posėdžio protokolas Nr. 1, 1989 m. vasario 27 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 658, l. 2.
- [25] Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Mokslinės tarybos posėdžio protokolas Nr. 2, 1989 m. kovo 23 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 658, l. 19.
- [26] Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Mokslinės tarybos posėdžio protokolas Nr. 3, 1989 m. gegužės 5 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 658, l. 30.
- [27] Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas. Mokslinės tarybos posėdžio protokolas Nr. 8, 1989 m. lapkričio 17 d. *LCVA*, f. R-1016, ap. 1, b. 658, l. 71–72.
- [28] LIK dėstytojų ir studentų mokslinio tiriamojo darbo ataskaita už 1989 metus, Lietuvos istorijos katedros siunčiami raštai Nr. 10 (lapai nenumeruoti). *LEUB RS*.
- [29] LIK posėdžio 1988 m. lapkričio 2 d., protokolas Nr. 2, Lietuvos TSR istorijos katedra. Siunčiami raštai 1988–1989 m. m. Nr. 6. *LEUB RS*.
- [30] MERKYS, Vytautas. *Atminties prošvaistės*. Vilnius: Versus Aureus, 2009.
- [31] MERKYS, Vytautas. Istorijos mokslo ir istorikų uždaviniai. *Komunistas*, 1988, Nr. 1, p. 53–58.
- [32] Pažyma dėl speckurso pakeitimo, 1988 m. lapkričio 22 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 816, l. 68.
- [33] PII prie LKP CK direkcijos posėdžio, įvykusio 1989 m. vasario 11 d., protokolas Nr. 2(348). *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. 3377, ap. 60, b. 63, l. 5.
- [34] PII prie LKP CK Marksizmo-leninizmo instituto ataskaita už 1989 metus (rusų kalba). *LYA*, f. 3377, ap. 60, b. 62.
- [35] PII prie LKP CK Mokslinės tarybos posėdžio, skirto Instituto įkūrimo 40-osioms metinėms

- pažymėti, įvykusio 1988 m. birželio 20 d., protokolas Nr. 2. *LYA*, f. 3377, ap. 60, b. 46, l. 30.
- [36] PII prie LKP CK partinio archyvo darbuotojų gamybinio pasitarimo, įvykusio 1988 m. vasario 26 d., protokolas Nr. 2. *LYA*, f. 3377, ap. 62, b. 72, l. 8.
- [37] *Sąjūdžio žinios*, Nr. 40, 1988 09 26, p. 1.
- [38] SENN, Alfred Erich. *Bundanti Lietuva*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
- [39] TRUSKA, Liudas. Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio ištakos. *1991 metų sausio 13-oji Lietuvoje naujaisių mokslinių tyrimų kontekste*. Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 26.
- [40] TSRS istorijos, Lietuvos TSR istorijos bei Visuotinės istorijos katedrų jungtinis posėdis, 1988 m. lapkričio 16 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 824.
- [41] VAITKEVIČIUS, Bronius. Lietuvių dalyvavimas Didžiojoje spalio socialistinėje revoliucijoje Rusijoje. *Lietuvos istorijos metraštis. 1987 metai*. Vilnius: LTSR MA Istorijos institutas, 1988, p. 5–13.
- [42] VU Visuotinės istorijos katedros posėdis, 1988 m. spalio 31 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 839, l. 17.
- [43] VVU IF studentų pareiškimas, 1988 m. lapkričio 18 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 835, l. 39–43.
- [44] VVU IF Tarybos posėdžio protokolas Nr. 2, 1988 m. spalio 18 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 816, l. 27.
- [45] VVU IF Tarybos posėdžio protokolas Nr. 3, 1988 m. lapkričio 22 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 816, l. 10.
- [46] VVU IF Tarybos posėdžio protokolas Nr. 6, 1989 m. vasario 24 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 816, l. 74.
- [47] VVU IF Tarybos posėdžio protokolas Nr. 9, 1989 m. gegužės 26 d. *VUA*, f. R-856, ap. 24, b. 816, l. 101.
- [48] ŽALYS, Vytautas. Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939–1940 m.). *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 59.
- [49] ŽEPKAITĖ, Regina. *Gyvenimas atiduotas istorijai*. Vilnius: VPU leidykla, 2006.
- [50] ŽEPKAITĖ, Regina; TARŠILOVA, Tamara; EIDINTAS, Alfonsas. Konferencija aktualiais Lietuvos TSR istorijos klausimais (pirmieji tiesos ieškojimo žingsniai). *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 215–221.

VALDAS SELENIS

Transformation of Lithuanian academic and research institutions of history during 1988–1990 Resurgence from the Soviet Regime according to the minutes of meetings

Summary

The period of Resurgence or Movement (Sąjūdis) in 1988–1990 is one of the most important breakthrough moments in the history of Lithuania. The Soviet Empire began its road leading to collapse. It was the time to change and to purge away 'marxism' and ideological clichés from Lithuanian historical scholarship. Not everyone wanted to change but finally they had to follow the main stream. The main aim of this article is to reveal what transformations were fixed in the minutes of meetings of

academic institutions staff members during this breakthrough period. The sources of this research are official meeting journals preserved in the Central State Archive of Lithuania and the Special Archive of Lithuania. It allows us to compare how this transformation was discussed in four academic institutions. It is some kind of a chronicle of changes in these days.

After the revision of these sources, the author comes to such conclusions. The Vilnius University Faculty of History had faced the problem of scarcity of courses devoted to the Lithuanian history and had to change the program of studies. New departments of history were established. Historians of the university organized conferences in order to discuss the most controversial and relevant historical topics. Students complained about the courses of Marxism and History of the USSR.

The Lithuanian Institute of History had to revise the research and publishing plans, to discuss how to rearrange the historical studies and to start new topics such as migrational and demographical processes, the establishment of the Republic of Lithuania and its diplomacy, the Pact of Ribbentrop–Molotov, deportations, repatriation, Stalinist collectivisation, resistance etc. The first doctoral dissertations from these new fields of research were defended. Lithuanian historians refused to work with their colleagues from the USSR if Lithuanian national culture was diminished or ignored in common academic projects. Historians became public figures, they started to organize press conferences, participated in public meetings.

The Institute of the Communist Party History, the most ideologized institution, also had to react to the changes. The institute organized the 'round table' discussions about relevant and painful historical problems and finally it was disbanded with some loss of important personal archival files. The Department of Lithuanian History at the Vilnius Pedagogical Institute played a minor role in the academic field of contemporary Lithuania but their professors reviewed the doctoral dissertations presented by the Lithuanian Institute of History and Vilnius University, rearranged the programme of studies and offered the propositions how to modernize the educational books.

Keywords: historical scholarship, Resurgence, historians, Vilnius University Faculty of History, Lithuanian Institute of History, Institute of the Communist Party History, Department of Lithuanian History at the Vilnius Pedagogical Institute, minutes of meetings